

Michael Löwy: Ernest Mandel och ekosocialismen

[Ur [International Viewpoint](#), 20 juli 2020. Översättning från engelska, Göran Källqvist.]

Ernest Mandel 1970

Det var först från och med 1970-talet som det fanns något större intresse för miljön i Mandels skrifter. Det finns till exempel knappt något om den frågan i *Marxismens ekonomiska teori* (1962). Det är sant att vi redan i detta ”öppningsverk” kan hitta tanken om att ”stoppa tillväxten” under socialismen: ”När samhället är i besittning av en viss mängd automatiska maskiner som räcker för att täcka alla aktuella behov ... så är det sannolikt att den ’ekonomiska tillväxten’ kommer att sakta

in eller till och med upphöra under en period. Det kommer att ha fötts en människa som är helt befriad från alla materiella och ekonomiska bekymmer.”¹

Ernest Mandels ekologiska uppfattningar

Det är alltså från 1971-1972, efter att de första ekologiska rörelserna hade uppstått och efter att han hade läst Elmar Altvaters, Harry Rothmans och Barry Commoners pionjärarbeten, som han började införliva den ekologiska dimensionen i sitt tänkande. I *Senkapitalismen* (1972) skriver han således om det ”tilltagande hotet mot miljön från den nutida tekniken” och följaktligen mot ”människlighetens fortsatta existens”. Men det är inte någon central fråga i boken: det finns bara några hänvisningar här och var, utan någon systematisk behandling av temat.²

Det förefaller därför som om det var ”Romklubbens” rapport (Meadows-rapporten som stöddes av Sicco Mansholt) som stimulerade Mandel att börja tänka mer sammanhängande om miljön: det var syftet med artikeln ”Tillväxtens dialektik” från november 1972, som senare gavs ut på tyska under titeln ”Marx och ekologin”. Med tanke på vad han hade skrivit i *Marxismens ekonomiska teori* om att den ekonomiska tillväxten kan upphöra under socialismen, är det märkligt att han reagerade så negativt på Meadows-rapporten, så kraftigt att han betecknade författarna som ”kapitalistiska dogmatiker” som var beredda att offra allt, till och med den levnadsstandard som idag fortfarande betraktas som helig, ”under förutsättning att privategendomen och profitterna skyddas”. Icke desto mindre erkände han värdet av att påminna om att det fanns ”begränsade naturresurser”, som gjorde att den amerikanska medelklassens sätt att leva inte kunde generaliseras i världsskala.

Efter att ha påmint om att Marx inte såg ekonomisk tillväxt, utvecklingen av produktivkrafterna, som ett mål i sig själv, utan bara som ett medel för att befria mänskligheten, citerar Mandel ett viktigt stycke ur *Den tyska ideologin* (1846) om hur produktivkrafterna under kapitalismen omvandlas till destruktivkrafter. Den destruktiva potentialen hos den kapitalistiska utvecklingen av produktivkrafterna är ett resultat av själva logiken hos en marknadsekonomi som grundas på jakten på profit: ”om vi har valt vissa tekniker hellre än andra, utan att ta hänsyn till effekterna vad gäller ekologisk jämvikt, så grundar det sig på vissa företags beräkningar av sin privata lönsamhet...”³ I vissa stycken verkar Mandel tro på den moderna teknologins neutralitet: ”det är helt enkelt inte sant att den moderna industriteknologin oundvikligen har en benägenhet att förstöra den ekologiska balansen”. Men senare medger han att den nuvarande teknologin, den faktiskt existerande moderna industriteknologin – exempelvis den som kemitruster som Monsanto inför – är farlig och skadlig. Han vidhåller bara att denna tekniska inriktning inte är den enda möjliga: i ett socialistiskt perspektiv skulle vi ”prioritera utvecklingen av en annan teknologi som helt och hållet syftar till en harmonisk utveckling av individen och bevarande av naturresurser, inte till att maximera privata profiter”.

Så lösningen är inte att tvinga igenom brister, asketism, en drastisk minskning av levnadsstandarden – som MIT-experterna föreslog i sin rapport till Romklubben – utan istället att planera för tillväxt och underkasta den ”en rad tydligt fastslagna prioriteringar som fullständigt bryter med de absoluta kraven på privata profiter”. Alternativet ”nolltillväxt” är oacceptabelt, speciellt i de underutvecklade

1 Mandel, *Marxismens ekonomiska teori*, på marxistarkiv.se, s 448.

2 Mandel, *Senkapitalismen, del 2*, på marxistarkiv.se, s 169.

3 Mandel, ”Dialectique de la Croissance”, *Mai*, nr 26, november-december, 1972, s11.

länderna. Det socialistiska alternativ som läggs fram är att radikalt omvandla de ekonomiska och sociala strukturerna, och på så sätt skapa förutsättningar för att återställa den ekologiska balansen. I ett socialistiskt samhälle kommer prioriteringen att vara att tillfredsställa alla människors grundläggande behov och söka efter nya teknologier som förnyar lagren av knappa naturresurser. Livskvalitet, fritid, rika sociala relationer, kommer att bli mycket viktigare än ”att öka bruttonationalinkomsten”.⁴

Denna fråga blev så småningom mycket närvarande i Ernest Mandels skrifter: i Fjärde internationals manifest *Socialism or Barbarism on the Threshold of the Twenty-first Century* [Socialism eller barbari på tröskeln till 2000-talet] (1993) finns det till exempel ett stycke som behandlar förhållandet mellan socialism och ekologi. Författaren erkänner arbetarrörelsens svagheter på detta område, de byråkratiska postkapitalistiska samhällenas påfallande misslyckande och marxisternas skuld till miljöaktivisterna. Men han vidhåller det socialistiska alternativet: ”för att få till stånd en effektiv kamp mot nedsmutsningen, ett systematiskt försvar av miljön, ett ständigt sökande efter ersättning för knappa naturresurser och en strikt ekonomi under användningen av dessa resurser, krävs att investeringsbeslut och val av produktionstekniker inte görs av de privata intressena utan överförs till samhället som ska genomföra dem demokratiskt”. Betoningen på ”knappa naturresurser” – som fanns redan i artikeln 1972 – är en uppenbar begränsning: den ekologiska frågan går mycket längre än denna ekonomiska aspekt.

”Beslagta” eller störta produktionsapparaten?

Även om jag tycker att Mandels socialistiska alternativ fortfarande är aktuellt, så anser jag att det är nödvändigt att gå några steg till, både i kritiken av det marxistiska arvet och i att bryta med det nuvarande teknoproduktiva paradigmet. Vi måste införliva ekologins framsteg i själva det socialistiska förhållningssättets hjärta: med andra ord sträva efter ett ekosocialistiskt alternativ.

En viss klassisk marxism – som använder en del stycken från Marx och Engels – utgår från motsättningen mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden, och definierar den sociala revolutionen som ett undertryckande av de kapitalistiska produktionsförhållanden som har blivit ett hinder för produktivkrafternas fria utveckling. Denna uppfattning verkar betrakta produktionsapparaten som ”neutral” och dess utveckling som obegränsad. Ur detta perspektiv skulle den socialistiska omvandlingen framförallt bestå av att samhället tar över de produktivkrafter som den kapitalistiska civilisationen har skapat, och ställer dem i arbetarnas tjänst. För att citera ett stycke ur Engels’ *Anti-Dühring*, ett rättesnöre för generationer av socialister: att ”samhället [under socialismen] öppet och utan omvägar tar i besittning de produktivkrafter, som växt ifrån varje annan ledning”.⁵

Detta perspektiv måste ur ekosocialistisk synvinkel kritiseras, och inspiration hämtas från Marx’ anmärkningar om Pariskommunen: arbetarna kan inte ta över den kapitalistiska statsapparaten och låta den arbeta i deras tjänst. De måste ”krossa den” och ersätta den med en annan statsapparat av en helt annan karaktär, en icke-statlig och demokratisk sorts politisk makt.

Samma sak gäller i tillämpliga delar för den ”reellt existerande”, dvs. kapitalistiska, produktionsapparaten: på grund av sin karaktär och struktur är den inte neutral, utan har som funktion att gynna

4 *Ibid*, s 12-14.

5 Engels, *Anti-Dühring*, på marxists.org.

kapitalackumuleringen och en obegränsad utvidgning av marknaden. Detta står i motsättning till vad som krävs för att skydda miljön och arbetskraftens hälsa. Genom sitt funktionssätt och sin logik kan denna produktionsapparat bara förvärra nedsmutsningen, minska den biologiska mångfalden, öka avskogningen och den katastrofala miljöförstörelsen. Den måste därför ”revolutioneras” med hjälp av en radikal omvandling av dess struktur. För vissa produktionsgrenar – t ex kärnkraftverk – kan det innebära att den ”krossas”. Hursomhelst måste produktivkrafterna förändras på ett djupgående sätt, i enlighet med sociala och ekologiska kriterier.

Det betyder först av allt en energirevolution, att de icke förnybara energikällor som är skyldiga till nedsmutsning och miljöförgiftning – kol, olja och kärnkraft – ersätts med ”mjuk” och förnybar energi: sol, vind, vatten.

Men hela produktions- och konsumtionssättet – som till exempel grundas på privatbilar och andra liknande produkter – måste omvandlas, samtidigt som de kapitalistiska produktionsförhållandena avskaffas och en övergång till socialismen påbörjas. Det säger sig själv att varje omvandling av produktionssystemet eller transportererna – att vägar gradvis ersätts av järnvägar – måste göras samtidigt som arbetskraften garanteras full sysselsättning.

Vad kommer framtiden att innebära för produktivkrafterna under denna övergång till socialism – en historisk process som inte kommer att ta månader eller år? Inom det som skulle kunna kallas den ekologiska vänstern står två tankeskolor mot varandra:

- Den optimistiska skolan, enligt vilken teknologiska framsteg och mjuka energislag gör att det kan ske en obegränsad tillväxt av de socialistiska produktivkrafterna, med målet att tillfredsställa ”alla efter behov”. Denna skola tar inte hänsyn till planetens naturliga gränser, och återupprepar i slutändan – under beteckningen ”hållbar utveckling” – den gamla socialistiska modellen.
- Den pessimistiska skolan utgår från dessa naturliga gränser, och anser att det på ett drakoniskt sätt är nödvändigt att begränsa befolkningarnas demografiska tillväxt och levnadsstandard. Energikonsumtionen ska halveras, till priset av att man får avstå från enskilda hus, uppvärmning, etc. Eftersom dessa åtgärder är mycket impopulära, hyser denna skola ibland drömmar om en ”upplyst ekologisk diktatur”.

Det förefaller mig som om dessa två skolor delar en rent kvantitativ syn på produktivkrafternas utveckling. Det finns en tredje ståndpunkt, som jag tycker är mer ändamålsenlig – och mot vilken Mandel verkade luta – och vars viktigaste hypotes är en kvalitativ förändring av utvecklingen: sätt stopp för kapitalismens enorma slöseri med resurser, som grundar sig på produktion av onödiga eller skadliga produkter i enorm skala: vapenindustrin är ett uppenbart exempel. Det är alltså frågan om att rikta in produktionen på att tillfredsställa verkliga behov, till att börja med dem som Mandel kallade ”bibliska behov”: vatten, mat, kläder, boende.

Hur kan vi skilja verkliga behov från konstgjorda och låtsade behov? De sistnämnda framkallas med hjälp av ett system för mental manipulering som kallas ”reklam”. Reklam är en grundläggande del av den kapitalistiska marknadens funktionssätt, och är dömd att försvinna i övergångssamhället till socialismen, och ersättas med information som tillhandahålls av konsumentföreningar. Kriteriet för att skilja ett verkligt behov från konstgjorda behov är om det kvarstår om reklamen tas bort ... (Coca-Cola!)

Privata bilar fyller å andra sidan ett verkligt behov, men i ett ekosocialistiskt projekt som baseras på ett överflöd av gratis kollektivtrafik kommer de att ha en mycket mindre roll än i det borgerliga samhället, där de har blivit en fetischvara, ett tecken på prestige och centrum för individens sociala, kulturella, idrotts- och erotiska liv.

Förvisso, kommer pessimisterna att svara, men individer drivs av ett oändligt antal begär och strävanden, som måste kontrolleras och tryckas ner.

Ekosocialismen grundar sig på en gissning, som redan Marx gjorde och som Mandel ofta hävdade: att i ett klasslöst samhälle "att vara" kommer att dominera över "att ha". Det vill säga att personlig utveckling genom kulturella, lekfulla, erotiska, idrottsliga, konstnärliga och politiska aktiviteter kommer att ersätta strävan efter gränslös ackumulation av varor och produkter. Det sistnämnda framkallas av den borgerliga ideologin och reklamen, och ingenting pekar på att den utgör en "evig mänsklig natur".

Det betyder inte att det inte kommer att finnas några konflikter, mellan kraven att skydda miljön och sociala behov, mellan oavvisliga ekologiska krav och behov att utvecklas, speciellt i fattiga länder. När den socialistiska demokratin har befriats från kapitalets och "marknadens" tvingande krav, är det upp till den att lösa dessa motsättningar.